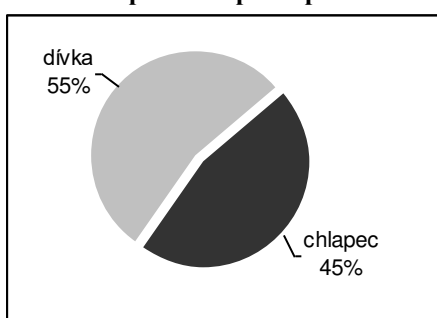

KONEČNÉ ŘEŠENÍ A SOUČASNÁ EVROPA

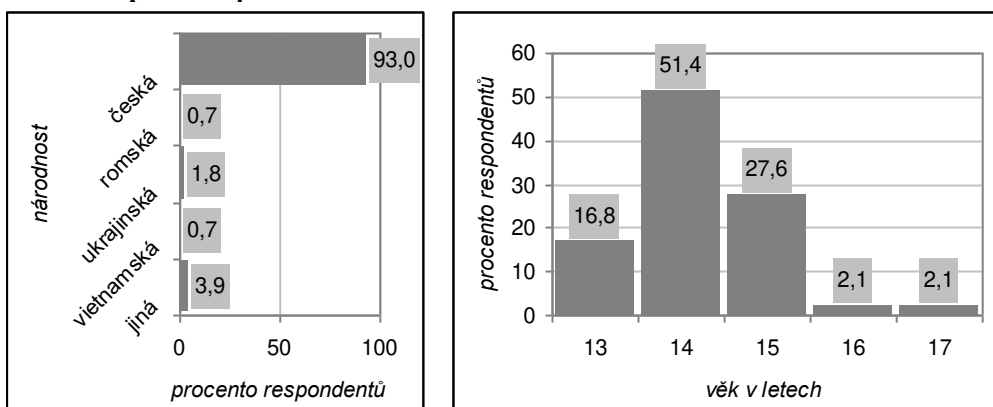
ZPRÁVA Z EVALUAČNÍCH DOTAZNÍKŮ

Evaluační dotazníky byly sbírány v rámci projektu **Konečné řešení a současná Evropa**, během představení pro školy školách na podzim 2014. Celkem dotazník vyplnilo 286 žáků, z toho 55 % dívek a 45 % chlapců. Otázka o národnosti respondenta byla zařazena pro kontrolu, neboť může hrát roli v pohledu na citlivé téma holocaustu. Podíly jednotlivých národností však odpovídají etnické homogenitě české společnosti a nemá smysl data podle nich třídit, neboť jsou velmi malé. Program byl zaměřen na žáky vyšších ročníků druhého stupně základních škol, čemuž odpovídá věkové rozložení respondentů (viz graf 2).

Graf 1: Respondenti podle pohlaví

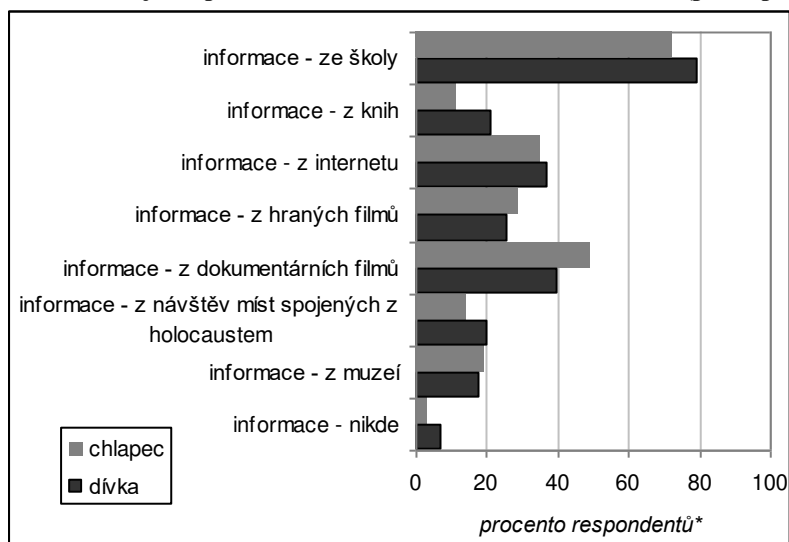

Graf 2: Respondenti podle národnosti a věku

První z věcných otázek dotazníku zjišťovala zdroje informací ve vztahu k tématu holocaustu. Pro většinu dotázaných je prvotním zdrojem škola. Dále žáci získávají informace z dokumentárních či hraných filmů, internetu a knih. Necelá pětina žáků navštívila muzea, nebo tematicky související místa. Pouze 5 % dotázaných uvedlo, že informace nezískávají nikde. Odpovědi chlapců a dívek se liší zejména u knih jako zdrojů informace – častěji je využívají dívky a chlapci naopak hovoří častěji o filmech.

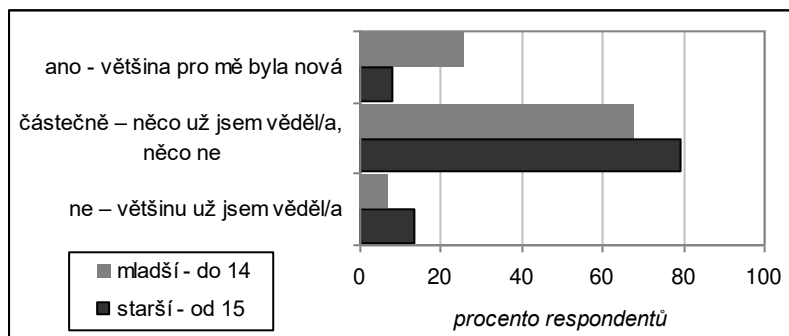
Graf 3: Kde jsi doposud získával/a informace o holocaustu? (podle pohlaví)

* součet procent přesahuje 100 – možnost vícenásobných odpovědí

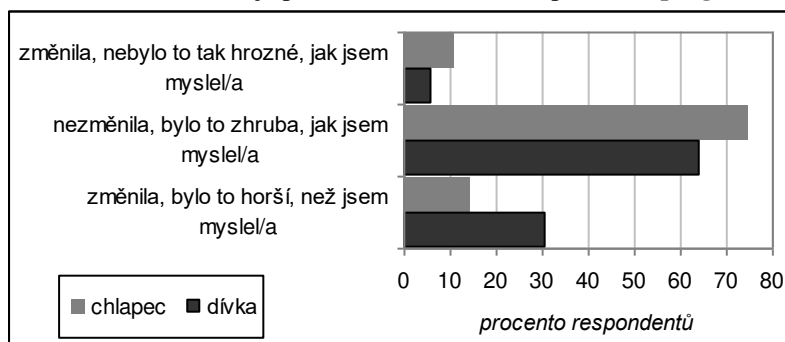
Informace z programu věnovaného holocaustu byly zcela nové častěji pro mladší žáky. Naprostá většina dotázaných však odpovídá, že získali částečně nové informace a částečně již problému měli povědomí. Že nezískali žádné nové informace, říkají častěji starší žáci. Celkově je takových odpovědí 9 %.

Graf 4: Dozvěděl/a ses prostřednictvím tohoto programu něco nového o holocaustu?

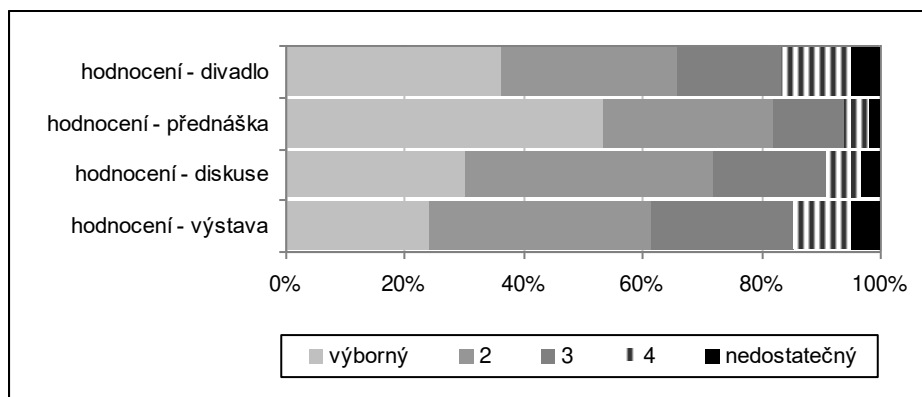
Program podle vyjádření respondentů změnil pohled na holocaust přibližně u třetiny dotázaných, častěji u dívek – ty častěji než chlapci uváděly, že nová fakta jsou horší než očekávaly. Není zřejmě překvapivé, že chlapci mají častěji než dívky tendenci informace zlehčovat, přesto i u nich mírně převládá negativní změna v pohledu na holocaust.

Graf 5: Změnila se tvoje představa o holocaustu po tomto programu?

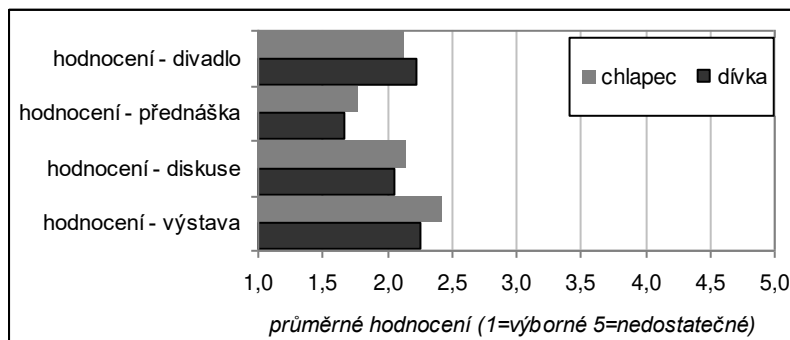

Další část dotazníku byla věnována hodnocení programu. Graf 6 prezentuje podíly jednotlivých odpovědí na škále 1 – 5 s hodnocením jako ve škole. Všechny prvky programu mají relativně vyrovnané hodnocení, nicméně ze srovnání vychází nejlépe přednášková a diskusní část. Relativně nejhůře je hodnocena výstava. Ve všech případech však výrazně převládá kladné hodnocení – dvě třetiny až tři čtvrtiny všech odpovědí se pohybuje v rozmezí 1-2 a pokud hodnocení vyjádříme průměrem, variuje v rozsahu 1,5 – 2,5. Mírné odlišnosti v hodnocení nalézáme podle pohlaví – chlapci ve srovnání s dívkami mají pozitivnější názor na divadlo a hůře hodnotí ostatní části (viz Graf 7). Divadelní část také lépe hodnotí starší žáci ve srovnání s mladšími (Graf 8).

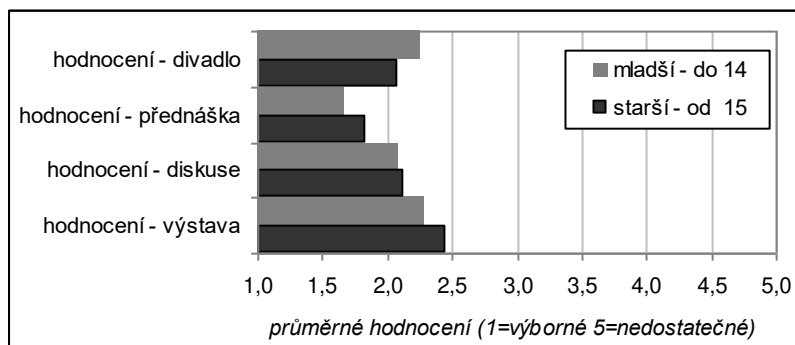
Graf 6: Jak hodnotíš jednotlivé části dnešního programu?

Graf 7: Průměrné hodnocení podle pohlaví

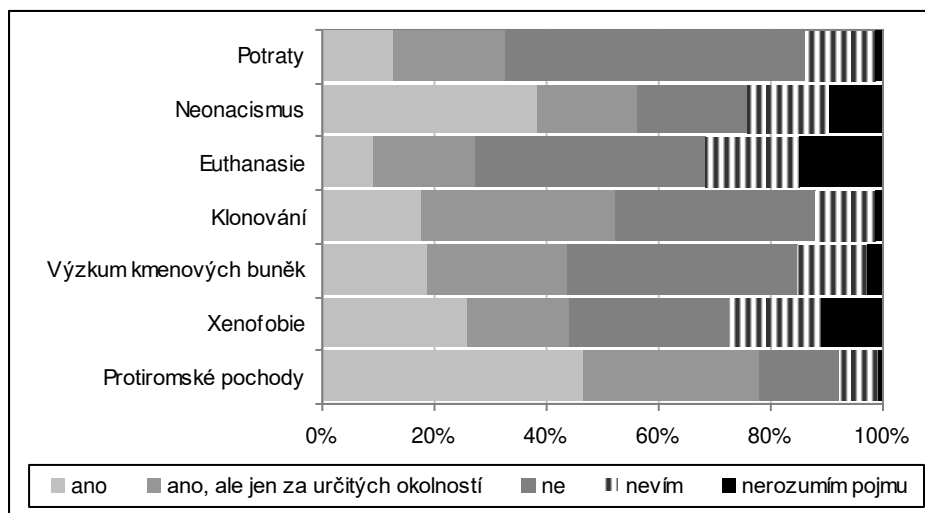

Graf 8: Průměrné hodnocení podle věkové kategorie

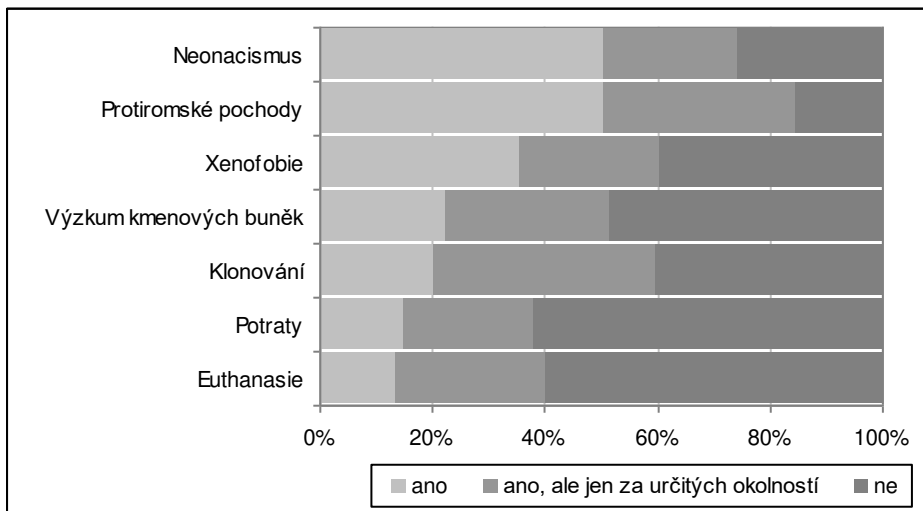

Další otázky v dotazníku byly věnovány širším souvislostem holocaustu jako určitého modelu společenských jevů. Názory žáků na jeho odkaz pro současné vidění světa zjišťovala otázka, jež zněla: *Mohou podle tebe vést následující jevy k něčemu podobnému jako byl holocaust?* Respondenti dostali ohodnotit sedm eticky kontroverzních současných témat a měli vyjádřit svůj názor na principiální podobnost daných jevů s holocaustem. V první fázi kontrolujeme do jaké míry mají dotázaní utvořený názor případně zda vůbec rozumí pojmu (Graf 9). Nejméně známé pojmy jsou Euthanasie a Xenofobie – zde přibližně čtvrtina dotázaných nemá názor, nebo neví, o co jde. V další fázi analýzy tyto typy odpovědí vynecháme a budeme se zabývat pouze podíly věcných kategorií (Graf 10). Nejsilněji vidí dotazovaní souvislosti s neonacismem, protiromskými pochody a xenofobií, ostatní témata podle dotázaných spíše s holocaustem nesouvisí.

Graf 9: Mohou podle tebe vést následující jevy k něčemu podobnému jako byl holocaust?

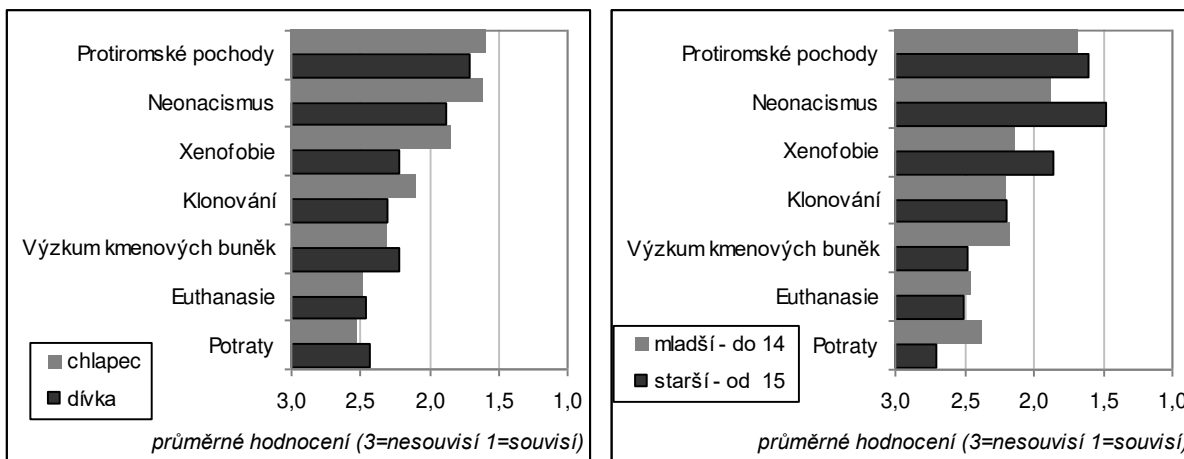
Graf 10: Mohou podle tebe vést následující jevy k něčemu podobnému jako byl holocaust?*

* vyřazeny odpovědi nevím a nerozumím pojmu

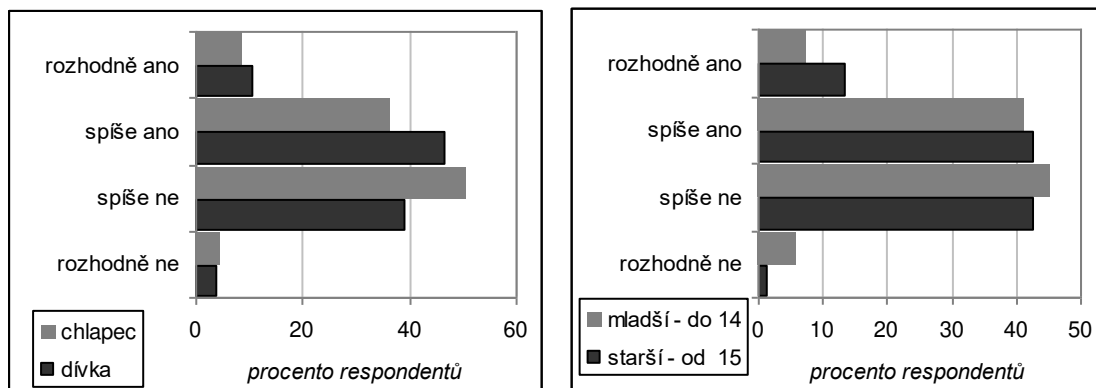
Pohled na souvislosti holocaustu s kontroverzními a problematickými sociálními jevy se mírně liší podle pohlaví a věku dotázaných: u většiny problémů vidí častěji souvislost chlapci – zejména v případě xenofobie a obecně jevů spojených s rasismem. Naproti tomu dívky stejně jako chlapci, nebo mírně častěji než oni vidí souvislost u jevů kontroverzní povahy spojených s lékařskými obory. Věk hraje podobnou roli – starší žáci zmiňují častěji souvislost s protiromskými pochody, neonacismem a xenofobií, mladší častěji než starší vidí souvislost s potraty.

Graf 11: Průměry (orientační váhy jednotlivých odpovědí) podle pohlaví a věkové kategorie žáků

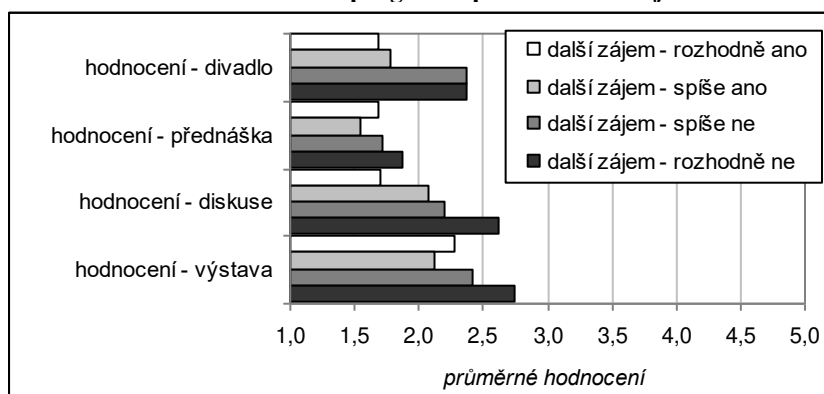
Žáci jsou nevyhranění v předpokladech, zda se dále budou o holocaust zajímat – existují mezi nimi dvě přibližně stejné skupiny, které se mírně liší podle pohlaví (dívky přibližně o 10 % častěji odpovídají kladně) a velmi mírně podle věku (starší žáci odpovídají mírně častěji kladně, než mladší).

Graf 12: Myslí, že se někdy v budoucnu budeš dále zajímat o holocaust?

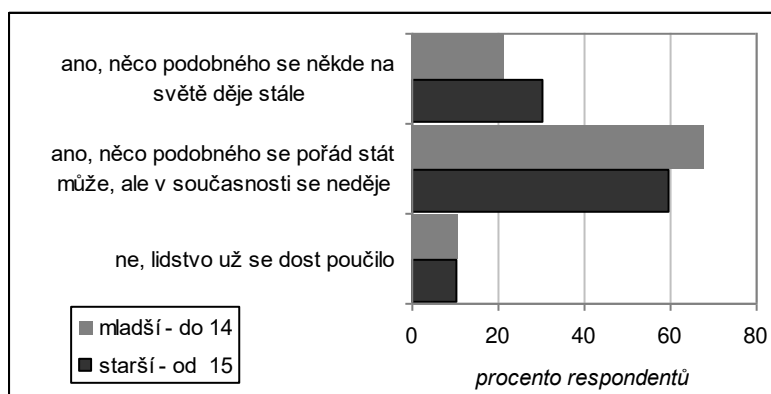
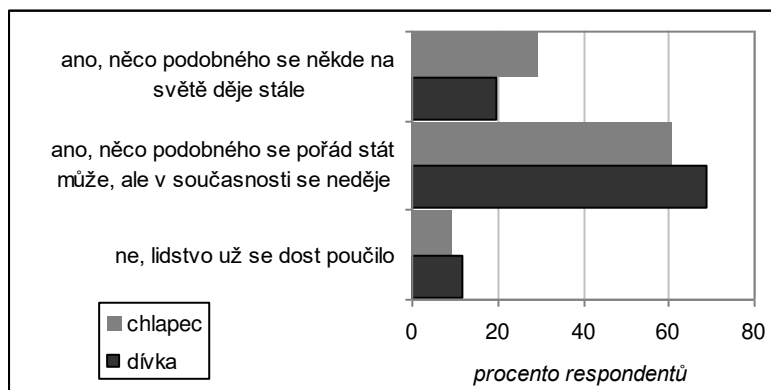
Tyto odpovědi souvisí také s hodnocením programu. Ukazuje se, že další zájem o téma deklarují častěji žáci, kteří hodnotili program kladně a to zejména v případě diskuse a divadla. Hodnocení výstavy a přednášky není v třídění podle deklarovaného dalšího zájmu tak výrazně rozdílné. Z dotazníkového šetření však není možné určit směr kauzální souvislosti, takže nevíme, zda nižší zájem vede k nižšímu hodnocení, nebo negativní hodnocení způsobuje nižší zájem. Abychom tyto souvislosti byli schopni měřit, bylo by nutné znát postoje žáků před samotným programem.

Graf 13: Průměrná hodnocení programu podle dalšího zájmu o holocaust

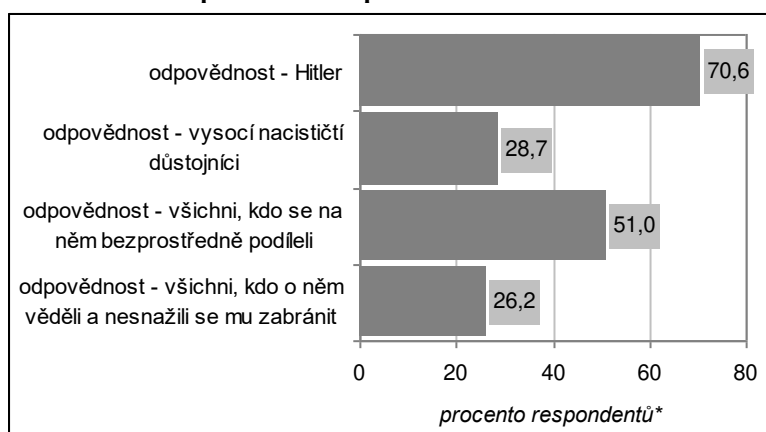
Devadesát procent dotázaných žáků je pesimistických v otázce zda se holocaust může opakovat. Téměř čtvrtina dotázaných soudí, že paralely najdeme i v současném světovém dění, další dvě třetiny říkají, že sice v současnosti neprobíhá nic podobného holocaustu, ale stále se něco podobného stát může. Pouze desetina žáků je toho názoru, že lidstvo se již poučilo a podobné tragédie se nemohou opakovat.

Graf 14: Myslíš, že se holocaust může v nějaké podobě znovu opakovat?

Důležitou morální otázkou, která se vynořila ihned po druhé světové válce v souvislosti s nelidským přístupem personálu táborů je odpovědnost a její delegace. V otázce byly žákům nabídnuty reprezentace různých hierarchických kategorií, v jejichž rámci měli připisovat odpovědnost za holocaust. Tu žáci většinou připisují Adolfu Hitlerovi, nicméně jejich širší vnímání etických kontroverzí a morálních dilemat je naznačeno poměrně rozsáhlým počtem odpovědí také v kategorii „všichni, kdo se na něm bezprostředně podíleli“.

Graf 15: Kdo má podle tebe zodpovědnost za holocaust?

* součet procent přesahuje 100 – možnost vícenásobných odpovědí

U této otázky přibližně polovina respondentů (47,6 %) vybrala jen jednu položku a druhá polovina označila za zodpovědné více skupin či osob. Pokud respondenti vybírali jen jednu variantu, připisují odpovědnost Hitlerovi méně často (48 % odpovědí z těch, kteří vybrali jen jednu odpověď, což znamená 23 % z celého souboru). Naopak, pokud respondenti volili více

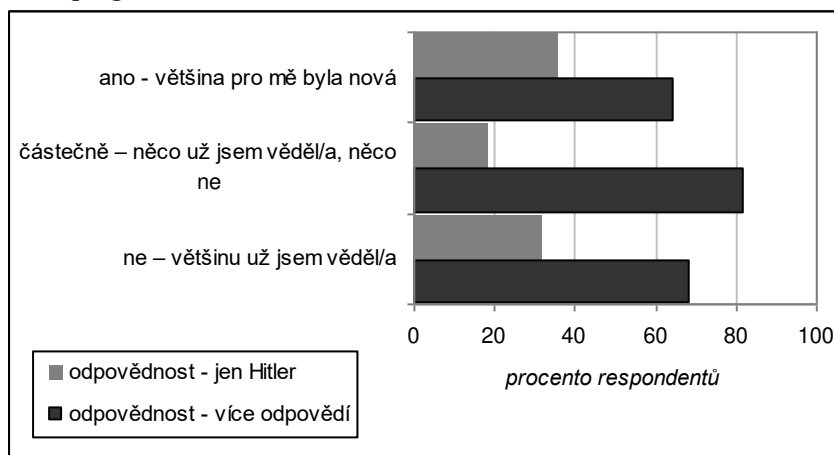
kategorií zároveň, Adolf Hitler se objevoval jako jedna z voleb velmi často - u 88 až 100 % respondentů.

Tabulka 1: Připisování odpovědnosti (rozlišení podle počtu voleb)

	Odpovědnost - počet voleb			
	1	2	3	4
odpovědnost - Hitler	47,8%	88,1%	96,6%	100,0%
odpovědnost - vysocí nacističtí důstojníci	3,7%	34,7%	75,9%	100,0%
odpovědnost - všichni, kdo se na něm bezprostředně podíleli	35,3%	49,5%	96,6%	100,0%
odpovědnost - všichni, kdo o něm věděli a nesnažili se mu zabránit	13,2%	27,7%	31,0%	100,0%

Vzhledem k obsahu programu nás zajímalo, do jaké míry připisování odpovědnosti za holocaust souvisí s ostatními odpověďmi v dotazníku. Jednak jde o to, zda širší pojetí odpovědnosti zmiňují častěji lidé, kteří říkají, že se v programu dozvěděli něco jiného, jednak nás zajímá, zda se připisování odpovědnosti liší podle toho, zda respondenti považují holocaust za jev, který by se mohl znovu opakovat. V prvním případě jsou výsledky nejednoznačné – tendenci vnímat odpovědnost ve větší šíři mají nejsilněji respondenti, kteří uvádějí částečné přínosy programu. Naopak ti, kteří tvrdí, že už většinu informací měli, nebo naopak, že pro ně byla většina nová, se přiklánějí relativně častěji k pohledu, jenž odpovědnost připisuje pouze Adolfu Hitlerovi. (Graf 16)

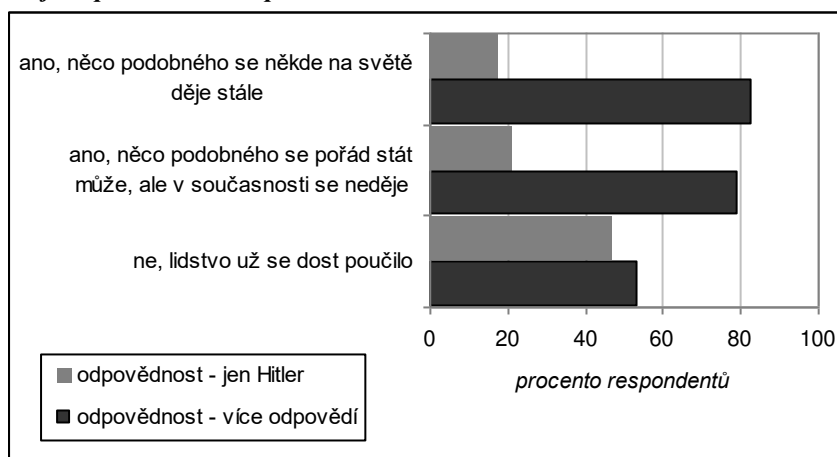
Graf 16: Připisování odpovědnosti za holocaust podle odpovědi na otázku *Dozvěděl/a ses prostřednictvím tohoto programu něco nového o holocaustu?*

V druhé otázce je patrné, že optimismus ve vztahu k možnosti opakování holocaustu je spojen s připisováním viny výhradně německému vůdci. Naopak názor, že i v současnosti se dějí věci podobné holocaustu je častěji spojen s širším vnímáním odpovědnosti. K pesimismu tedy vede častěji uvědomění faktu, že zlo není výsledkem působení jedné patologické osobnosti, ale prvkem, jenž se v sociálním systému může objevit za příznivých okolností kdykoliv.

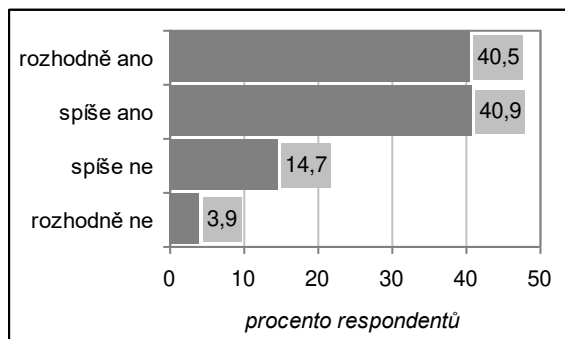

Graf 17: Připisování odpovědnosti za holocaust podle odpovědí na otázku *Myslíš, že se holocaust může v nějaké podobě znovu opakovat?*

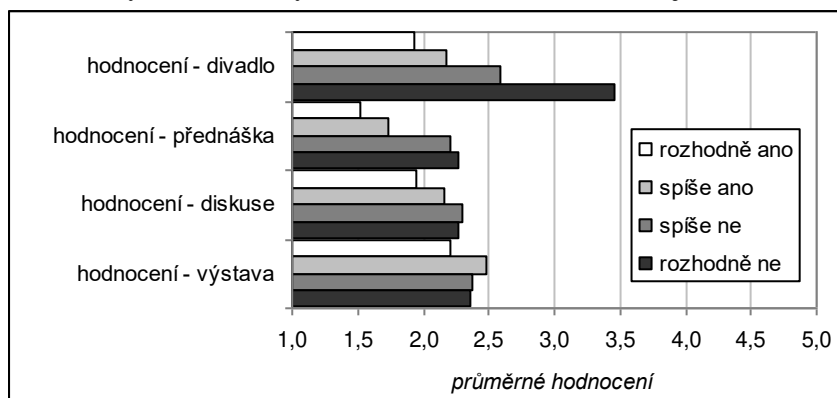

Přes 80 % dotázaných si myslí, že holocaust představuje téma, jímž je stále třeba se zabývat. Tyto odpovědi opět významně souvisí s hodnocením programu – žáci, kteří odpovídají, že holocaustem se již nemá smysl zabývat, hodnotí výrazně negativněji zejména divadelní část programu.

Graf 18: Myslíš, že má smysl se v dnešní době holocaustem ještě vůbec zabývat?

Graf 19: Myslíš, že má smysl se v dnešní době holocaustem ještě vůbec zabývat?

Poslední otázku v dotazníku jsme nechali otevřenou a zeptali se děti, zdali si myslí, že by ony samy mohly v současné době předejít něčemu podobnému, jako byl holocaust. Na první pohled je zřejmé, že pro děti byla otázka buď příliš složitá (pravděpodobně proto, že dotazník byl připraven pro žáky základních škol a studenty gymnázií, sběr dat ale nakonec proběhl téměř výhradně na základních školách a účastnili se ho proto spíše mladší respondenti) nebo že děti neměly chuť se časově náročnější otázkou vůbec zabývat. Bylo vybráno necelých 300 dotazníků. Ve 30 případech děti tuto otázku zcela ignorovaly nebo napsaly neví. Odpověď „ne“ zvolilo 90 dětí, zhruba třetina z nich se pokusila rozepsat důvod. Pozitivní odpověď „ano“ vybralo necelých 80 dětí a většina z nich (cca 70) svou odpověď rozvedla.

Otevřenou otázku jsme v dotazníku použili zejména proto, abychom děti podnítily k úvahám o širších souvislostech holocaustu. Jedním z cílů programu bylo ukázat dětem, že nebezpečí nacistické ideologie nezmizelo spolu s koncem války, ale v různých formách a podobách přežívá dodnes. Odpovědi nám měli ukázat, nakolik děti vnímají toto nebezpečí jako reálné, jak ho definují a jakou roli přisuzují sami sobě ve snaze se mu vyhnout.

Věnujme proto nyní pozornost rozepsaným odpovědím. Z kladných i záporných odpovědí je patrné, že děti se ve svých odpovědích vztahovaly k historické události holocaustu a možnosti jeho opakování v současnosti. V otázce jsme použili formulaci „něčemu podobnému jako byl holocaust“, která měla otevřít prostor úvahám o možných variantách tohoto historického fenoménu. Děti nicméně této možnosti nevyužily, resp. nedefinovaly prostřednictvím svých odpovědí jiný podobný jev. Způsob, jakým děti odpovídaly, je proto do velké míry závislý na takto zvolené definici celé problematiky.

Na záporných odpovědích pozorujeme, že děti vnímají chod dějin jako něco, co může jedinec jen těžko změnit, zejména pokud nemá moc danou postavením a věkem. Z dětských odpovědí lze vyvodit několik důvodů, proč děti zamítly možnost, že by mohly aktivně předcházet podobnému jevu: 1. jedinec sám nemá vliv na podobné události, šanci by měl pouze jako součást větší skupiny 2. dítě nemůže ovlivnit běh podobných událostí, 3. možnost změnit podobné události mají pouze vysoce postavení lidé a politici. Několik dětí prostřednictvím odpovědi „ne“ vyjádřilo svůj nesouhlas s tím, že by se něco podobného jako byl holocaust mohlo v historii vůbec opakovat. Odpovědi na jedné straně odrážejí převažující postavení dětí v současné společnosti, kdy i navzdory určitým změnám je dítě stále chápáno jako více méně pasivní účastník společenského dění, jehož rozhodování o světě a často i o sobě samém je delegováno na jeho dospělé zástupce. Na straně druhé vidíme, že část dětí vnímá současnou společnost jako organismus, ve kterém je jedinec spíše bezmocný a vystavený vnějším vlivům a rozhodnutí mocných a že těmto dětem je cizí uvažování o společnosti postavené na principech občanské zodpovědnosti a práv. Z několika málo odpovědí je naopak patrné, že nebýt nízkého (dětského) věku, dotyčný by znal způsob, jak sebe (a ostatní) ubránit: „Teď ne, v budoucnosti možná, až založím organizaci proti holocaustu.“; „Teď ne, až ve vyšším věku – nezmanipulovat se diktátorem“.

Kladných odpovědí bylo v dotazníku rozepsáno více než záporných, nicméně jsou většinou velmi stručné a heslovité. Děti pravděpodobně opakovaly to, co zaznělo během programu a nepokusily se své úvahy nijak více rozvinout. Vyhnout se na individuální rovině podobné události jako byl holocaust znamená podle dětí především nebýt rasistický a být tolerantní (k jiným náboženstvím, rasám, Židům, Romům, menšinám, národnostem). Z příliš stručných odpovědí lze jen těžko usuzovat, co si děti konkrétně představují pod schopností „být tolerantní“ a „nebýt rasista“. Podobně frázovitě zní, když děti nabádají, že je nutné se „poučit z minulosti“. Pokud se nicméně opět pokusíme shrnout způsoby, pomocí kterých lze podle dětí předcházet podobným událostem jako byl holocaust, jsou to tyto: 1. být tolerantní, nebýt rasistický, 2. poučit se z minulosti, být informovaný, znát dějiny, 3. chránit ty, kdo jsou

ohrožení, nepodporovat radikální hnutí, 4. mít vlastní názor, nenechat se někým manipulovat, korigovat své chování, 5. aktivně se zapojovat do dění kolem, hlídat, kdo se dostává k moci, psát články proti rasismu, přesvědčovat ostatní o nebezpečí rasismu. Pořadí typů odpovědí vyjadřuje také četnost daného typu v dotaznících. Poslední tři zmíněné způsoby, ve kterých děti vyjadřují i možnost aktivnějšího zapojení sebe sama do chodu událostí, jsou zastoupeny zcela ojediněle.

Pokud shrneme výsledky evaluačního výzkumu, který byl součástí programu, můžeme konstatovat, že holocaust představuje pro žáky vyšších ročníků základních škol téma, jímž jsou ochotni se zabývat, mají o něm již nějaké informace a vnímají jeho důležitost i současné souvislosti. Program věnovaný této problematice je žáky přijímán pozitivně a většině z nich přináší nové informace či doplňuje stávající povědomí problému. Děti vnímají holocaust jako téma, které je stále určitým způsobem živé a přetrvává do současnosti.

Ve výzkumu jsme nezvolili způsob klasické evaluace, při které jsou zahrnuty buď dvě skupiny (jedna ovlivněná a druhá neovlivněná programem) nebo je dotazována jedna skupina dvakrát – před a po uvedení programu – abychom odhalili skutečný vliv programu na postoje respondentů. Pro takto hloubkové hodnocení celé akce nebyl prostor a nebylo ani v našem zájmu věnovat výzkumu čas na úkor samotného programu. Vedle otázek zaměřených na samotnou evaluaci programu proto v dotazníku zazněly i otázky jiného typu, které měli tvůrcům programu ukázat způsob, jakým děti uvažují o širších souvislostech holocaustu. Z odpovědí jsme se proto například dozvěděli, že velká část dětí deleguje odpovědnost za holocaust na osobnost Hitlera, i když často také na všechny ty, kdo se na něm bezprostředně podíleli. Naopak širší zodpovědnost lidí, kteří o holocaustu věděli a nezasáhli, uznávají děti v dotazníku jako platnou nejméně. I v otevřené otázce se často objevovalo přesvědčení dětí o velkém vlivu jednoho mocného člověka či skupiny mocných na možnost opakování něčeho podobného jako byl holocaust a naopak o bezmoci lidí, kteří nemají politickou moc nebo nejsou členy větší skupiny tuto hrozbu odvrátit. Přesvědčenost dětí o vlivu jednoho mocného člověka na chod dějinných událostí je zajímavá a může být podnětem k budoucím diskusím v průběhu programu a možnosti formulovat spolu s dětmi způsoby, jakými lze i na individuální rovině čelit podobným hrozbám jako byl holocaust a vnímat sebe sama jako aktivně jednající součást občanské společnosti.

Zpracovali: Mgr. Petr Fučík, Ph.D., Mgr. Michaela Kvapilová Bartošová, Ph.D.